

„Mindenütt rossz, de máshol se jó”

Az 1919-es bécsi magyar emigráció kicsiny polgárháborúi

46

„Széttörött a magyar korsó, s száz cserepe százfelé vetődött” – írta meg a fiatal és ambiciózus szociológus, Mannheim Károly a számúzetésben tengődő ellenzéki magyar politikusok, értelmiségiek folyamatosan romló lelkiállapotáról már 1921-ben.¹ Levele ugyan egy kis magyar nyelvű irodalmi lapocskában, az akkor már Csehszlovákiához tartozó Pozsonyban jelent meg, de Heidelbergből, az egyik legfontosabb német egyetemi városból keltezte. A későbbi világhírű – hazájába már csak látogatóként visszatérő – szociológus reálistan látta a baloldali emigráció helyzetét, s az sem kerülte el a figyelmét, hogy Magyarországról kiszorult – kiszorított – eszményeik Európában sem alkotnak többséget: „Mindig így volt, s ma is így van, hogy mi, akik írunk, [...] akaratlanul is a magunk kasztjainak szempontjait, előítéleteit próbáljuk ki, s mikor állítólag a szellem történetét rajzoljuk, csak egy pár előre loholónak kalandjáról számolunk be, s úgy teszünk, mintha avval a pár kiszemelt emberrel együtt mi volnánk a világ tengelye.”

Csak egy pár előreloholónak kalandjáról – írta Mannheim. Prófétaának bizonyult, amit keserűen iga-

zolt vissza az író-mecénás, Hatvany Lajos néhány évvel későbbi vallomása a bécsi kávéházakban csésze feketéik keserű társaságában egyre reménytelenebbül kornyadozó magyarok széthulló világáról: „Itt egy süllyedő hajó van, s mi patkányok, futunk a fedélzeten ide s tova. Ez az életünk. Én vagyok a patkánykapitány.”² A sokféle hulló bécsi magyar mikrokozmosz egyre romló hangulatát jól jellemezte az avantgárd-kommunista költő, Barta Sándor irodalmi folyóiratának saját versétől kölcsönzött címe: *Akasztott Ember. Az egyetemes szocialista kultúra orgánuma*.³ Amely egy másik emigráns, Illyés Gyula szerint „a kétségbeesés elszánt fintorának készült”.⁴ S amelyben Barta a szakadozó bécsi irodalmi emigráció szűkebb családját is elérő meghasonlást foglalta össze egy sokatmondó és provokatív kabaréjelenetben: „Az örültek első összejövele a szemetesládában.”⁵

² Hatvany Lajos levele Krúdy Gyulának 1925. július 24. után. *Hatvany Lajos levelei*. Budapest, Szépirodalmi, 1985, 207.

³ A folyóiratról I. Szeredi Merse Pál: „Pártorgánum vagy dadaista folyóirat? Barta Sándor *Akasztott Ember* és *Ék* című folyóiratairól (1922–1924)”. *Irodalomtörténet*, 2025/1, 27–61.

⁴ Illyés Gyula: „Ki volt Barta?” In: Barta Sándor: *Ki vagy?* Szépirodalmi, Budapest, 1962, 5–38.

⁵ Barta Sándor: „*Az örültek első összejövele a szemetesládában*” (1. rész) *Akasztott Ember*, 1. évf., 1–2. szám (1922. november 1.) Újraközli: Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó

¹ Mannheim Károly: Heidelbergi levél. In: *Mannheim Károly levelezése 1916–1946*. Budapest, Argumentum – MTA Lukács Archivum, 1996, 233.

Hatvany mélabús, lemondó ironiával fogalmazott gyászjelentését és Barta Sándor kétségbeesett kabarétréfáját lázas évek előzték meg. (Ami aztán a moszkvai emigrációt lefejező örült terrorban teljesedett be, amikor Bartát is kivégzőosztag elé juttatta a sztálini terror örülete.) Lázás évek és mindig porba hulló újrakezdések. A fehérterror elől menekülő különböző árnyalatú szociáldemokrata, polgári radikális, októbrista és liberális politikusok és értelmiségi támogatóik 1919 őszétől leginkább Bécsben rendezkedtek be. (De jóval kisebb számban Pozsonyba s Prágába, Rómába, Firenzébe, Párizsba is jutott belőlük, és az akkor még – egészen 1921 augusztusáig – szerb megszállás alatt lévő Pécsre, valamint a Romániának ítélt Nagyváradra, Kolozsvárra is mentek vagy „hazamentek” magukat a budapesti forradalmakban megperzselt értelmiségiek, újságírók.) Nem túlzás, hogy a fehérterror Magyarországon „a szellemi porond számottevő részét kiürítette”, s hogy „egy nagy nemzedék tűnt el” Magyarországról.⁶ Az országban dühöngő fehérterror miatt 1920 elején a magyar politikai baloldal szinte egész vezérkara Bécsben tartózkodott, még az olyan mérsékelt, s szeplőtlen antibolsevik pedigrijű – ráadásul még nem is zsidó származású – szocdem vezetők, mint Peidl Gyula vagy Peyér Károly,

sem érezték magukat biztonságban Magyarországon.⁷ Érthetően: Somogyi Béla 1920. februári meggyilkolását követően minden szocialista vezetőt egyaránt halállal fenyegető levelek érkeztek a *Népszava* szerkesztőségébe: „A pártválasztmány minden egyes tagja nyilván van tartva és egyetlenegy sem fogja elkerülni a sorsát. [...] Reszkessenek a Buchingerek, Peyerek, Miákitsok, Vanczákok és a többi nemzetközi gazember. Ebben az országban szocialista nem fog többet izgatni [...] Ebben az országban minden szocialista gazember a Duna fenekére fog kerülni...”⁸

De nem csak a politikusok menekültek. Rajtuk kívül értelmiségiek, költők, írók és újságírók, tudósok és művészek, festők és szobrászok, üzletemberek és kereskedők tucatjai, sőt százai hagyták el az országot, ám az is igaz, hogy hozzájuk csapódtak a káosz haszonélvezői, ügynökök, fizetett provokátorok és prostituáltak, lebukott feketézők, sokat próbált csempészek és pórul járt valutaüzérek, akiknek otthon más miatt lett forró a lábuk alatt a talaj, de tülekedésük a helyüket nem találó emigránsokkal zsúfolt bécsi kávéházakban, a Monopolban, a Dobnerben vagy éppen a külvárosi Colosseumban belefolyt az emigráció zaklatott hullámozású életébe.

Bécs közel maradt Magyarországhoz a Monarchia felbomlása után is, Bécsben 1920 nyaráig szocialista vezetésű koalíciós kormányzat regnált, Bécsben szocialista hangulat volt az-

---

Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna (szerk.): *Tanulmányok Kassák Lajosról*. Budapest, Anonymus 2000, 262–266. Az alkotás kontextusához l. Deréky Pál: „Barta Sándor: Az örültek első összejevetele a szemetesládában”. In: Kabdebó [et al.]: *Tanulmányok Kassák Lajosról* i. m. 244–253.

⁶ Ormos Mária: „Agyútét, 1919. Magyar kérdőjelek a 20. század elején”. *Múltunk*, 2010/3, 52.

---

⁷ Fehér András: *A magyarországi szociáldemokrata párt és az ellenforradalmi rendszer 1919. augusztus–1921*. Budapest, Akadémiai, 1969, 75., 114–115.

⁸ Uo. 111.

után is, hogy a keresztényszocialisták elhódították a hatalmat, s olyan atmoszféra, amelyben a magyar szociáldemokrácia zömmel németül is jól beszélő képviselői fiatalságukban szocializálódtak, ráadásul a szociáldemokrata bécsi politikusok és nagy hatalmú újságvezérek néhány prominens magyar szociáldemokratának megélhetést vagy állást tudtak ajánlani. Az 1918–1919-es forradalmakban fontos szerepet betöltő Kunfi Zsigmondnak például a legnagyobb szocialista napilap, az *Arbeiter Zeitung* biztosított szerkesztői állást és befolyást, s persze biztos megélhetést. (Ami a szegénységet igen, de egyre súlyosbodó s végül a halálához vezető morfiumpfűgését nem tudta megszüntetni.) Mások, mint a *Népszava* korábbi nagy befolyású főszerkesztője, Weltner Jakab, nem jártak ilyen jól, bélyegkereskedésből éltek meg szűkösen, ismét mások alkalmi munkákból tartották fenn magukat, újságkihordóként vagy filmstatisztaként dolgoztak, mint például a Tanácsköztársaság kecskeméti városparancsnoka, a hórihorgas Sinkó Ervin, akiről tudjuk, hogy sok más alkalmi munka mellett Kertész Mihály *Szodoma és Gomorra* című monumentális produkciójában volt a több ezer névtelen statisztá egyike.⁹

S persze az emigráns forgatag szélein ott tipródott sok-sok névtelen kisember is, asztalosok, nyomdászok, kőművesek és pincérek; s nem mellesleg a magyar kavalkád részei voltak a bécsi fellépéseket vállaló pesti színészek és színésznők, kabaré-énekesnők, operett-táncosok is. Ez utóbbiak többsége inkább a még

jobb megélhetés reményében költözött ki Bécsbe – bár a legnagyobb színpadi sztár, az elsőrangú Fedák Sári az irigyei elől is, akik szemére hányták, hogy a Vörös Híradó filmfelvételei alapján csókokkal csalogatta a Vörös Hadseregbe a pesti munkásokat az áprilisi budapesti toborzáskor. Ám egyébként sem mindenkit üldöztek otthon, aki ezt állította magáról. A Fedák csókjait lencsevégre kapó ominózus propagandafilmet az a Kertész Mihály forgathatta, aki egy hónappal később ugyan még megörökítette a vörös május nagyszabású flancolását, de rögtön utána felcserélte a kommunista filmgyártás vékony kenyerét a bécsi kapitalista filmipar vastag szalonnájára, s a híres mozifilmgyár, a Sascha Film Alexander Joseph Kolowrat-Krakowsky gróf tulajdonolta stúdióiban buzgólkodott egyre duzzadó honoráriumokért egyre grandiózusabb projekteken; ahogy a Pestről csak a proletárdiktatúra bukása után rövid időre rács mögé került, majd elmenekült másik eljövendő nagy filmmágus, Korda Sándor is Bécsben Kolowrat gróf pénzén próbálhatta ki szerencsáját. Kordának és Kertésznek aztán szűk lett az egykori császárváros, és Bécsből is továbbálltak néhány év múlva. Ez történt másokkal is, akiket legalább annyira hajtott a személyes ambíció, mint a hazai állapotok miatti elkeseredés. Berlinbe mentek, a weimari köztársasággá lett német fővárosba, amely már a vereség első évfordulóján a szórakozás és a kereskedelem legfontosabb európai központja lett, széles utcáin hömpölyögtek az autók, mulatóhelyein pedig folyt a pezsgő, amit egy meglepett magyar látogató szerint a várost elárasztó

⁹ Sinkó Ervin: *Az út. Naplók 1916–1939*. Budapest, Akadémiai, 1990, 455.

idegenek „úgy ittak, mintha ingyen adták volna”.¹⁰ Párizsba, Amerikába egyelőre viszonylag kevesen jutottak el, mert a bevándorlást drasztikusan megszigorították. S persze a hazafelelő út is megnyílt a húszas évek második felétől, amikor az amnesztiával hazatérők nem veszélyeztették többet az otthoni hatalmat. Nem tudjuk tehát pontosan, hogy egy adott időpontban mennyien voltak a két forradalom bécsi menekültjei és önkéntes emigránsai – s bár biztosan nem voltak százezren, mint azt többen tudni vélték,¹¹ ám azt állíthatjuk, hogy a politikai okokból üldözött és/vagy származásuk miatt kirekesztett, megalázott tudósok, művészek, gondolkodók számarányukat messze meghaladó politikai és intellektuális erőt képviseltek. Amivel otthon is számoltak, ha már leszámolni nem tudtak velük.

Mi volt ez a ma is csak töredékesen ismert, száz évvel ezelőtti bécsi magyar élet? Ez a nyugtalan hanyabolyként nyüzsgő magyar mikrokozmosz az ódon Stephansdom mindenfajta illúziót egyformán betakaró hosszú árnyékában? Kávéházakban, ahol még hittek a dunai konföderáció eljövételében, s ahol egy reményvesztett polgári radikális üzletember húszezer koronával – mai értékén félmillió forint – támogatta Jászi Oszkár útiköltségét, hogy elmehessen Amerikába, ahol hite szerint Közép-Európa megbékélésének keresztelője lesz.¹² Kávéhá-

zakban, ahol időnként a székeket dobálták, sőt késsel mentek egymásra a vezető szocialista elvtársak, mert nem tudtak egymásnak elszámolni a forradalmas háborúvég idején rekvirált lovakkal és tehergépkocsikkal, melyek „elvesztették közpénzjelleget”. (Vincze Sándor, Kun Béla egykori kolozsvári cimborája kérte számon Böhm Vilmost az 1918. novemberi kolozsvári történeésekről, ez utóbbi „testőrei” aztán verekedéssel rendezték le a vitát.¹³) Kávéházakban, ahol izgatottan adták-vették és olvasták a pesti újságokat, s még izgatottabban szerkesztették az emigráns lapokat, az olykor hagyományos tervezetések között egy csepp kétséget sem hagyva afelől, hogy mi az emigráció kötelessége: „Az emigrációnak, legyen az Ausztriában, Szlovákiában, Jugoszláviában, Romániában, Itáliában vagy Németországban, Horthyék háborús vállalkozásával szemben egyetlen szent és nagy kötelessége van: szembeállani a magyar hóhérokkal. Ha az emigráció harca idáig írással és szóval folyt Horthyék ellen, akkor most vegyék át szerepüket – a fegyverek. Igenis, Horthyék fegyverkezésével szemben mindenhol fel kell fegyverezni az emigrációt, hogy a megtámadott országok népének sorában küzdhessen gyilkos ellensége, a »Horthy-banda« ellen. [...] Mindenki, de mindenki, az ördöggel is szövetekezni vagyunk hajlandók Horthyék ellen, és nem lángholhat az ő gyűlöletük perzselőbben felénk, mint amilyen tüzesen a mi undorunk és megvetésünk a fehér front felé izzik. Az emigráció, tartoz-

¹⁰ „Utazás Budapesttől Berlinig”. *Virradat*, 1919. október 24., 3.

¹¹ Litván György: „Irányszatok és viták a bécsi magyar emigrációban”. In: Lackó Miklós (szerk.): *A két világháború közti Magyarországról*. Budapest, Kossuth, 1984, 281.

¹² *Jászi Oszkár naplója* i. m. 152–153.

¹³ Vincze Sándor: *Az erdélyi forradalom*. PIL 965 f.1 II. kötet, 283–288.

zék bármelyik párthoz vagy frakcióhoz, álljon akárhányadik Internacionálén vagy Internacionálén kívül, nagyon kiváló és mindenre elszánt ellenfele lesz a Horthy-hadseregnek, és azért kérjük a Horthy-bandától veszélyeztetett államokat, hogy adjanak fegyvert mindenütt az emigránsok kezébe, és osszák be őket a saját hadseregeikbe. A Horthyék ellen való szent háborúban hajlandók vagyunk, ha kell, meghalni mind egy szálig!”¹⁴

Amen – mondhatta, s talán mondta is erre akkoriban egy fellelkesült kávéházi Konrád, felugorva kapucínere mellől. A Vörös Hadsereg offenzívája éppen ekkoriban érte el Varsót, s a cikkíró Göndör Ferenc arra figyelmeztette sorstársait, hogy Horthyék, hogy „véren és szennyen fölépült becstelen uralmukat fenntartsák, még egyszer elhurcolják a magyar népet a vágóhídra. Az orosz forradalom pribékjeiül ajánlkoztak fel [...], és úgy látszik, hogy a francia kapitalizmus képes lesz ezt a hitvány és züllött segítséget, ezt a bűnös véraldozatot igénybe venni.”

Az esemény a lengyel történelemkönyvek lapjaira dicsőséges fejezetként, a „visztulai csodaként” bekerült 1920. augusztus 20-i varsói csata volt, amelynek során az egykori szocialista, Józef Piłsudski marsall csapatai megállították a Vörös Hadsereg offenzíváját – Közép-Európa szovjet-orosz birtokbavételét egy negyedszázaddal kitolva. S amelyhez a Teleki Pál vezette magyar kormány komoly mennyiségű lőszerszállítmányokkal járult hozzá, azt remélve, hogy ellentételezéseként

helyet kap a nagyhatalmi diplomácia asztalainál, kitörhet nemzetközi elszigeteltségéből, és felvetheti legalább részlegesen a trianoni béke revízióját – amely reményben nemcsak Horthy és katonai környezete, hanem a szélesebb közvélemény is osztozott. (Nem vethette fel.) A varsói csata várható kimenetele viszont ellenkező értelemben lelkesítette fel először a bécsi emigrációt: ők Bugyonnij kozák lovasaiban bízva a saját ügyüket látták kibontakozni a történelem porfelhőjéből. Ki tudja? Talán Varsó után jön Budapest is, s a világorradalom árja elmossa a fehér uralom szennyét a Duna partjáról is. Ahogy a Csonka-Magyarország reményei, úgy ez utóbbi sem következett be – ami mély depresszióba taszította Károlyit, Jászit egyaránt, ahogy az alapvetően a győztes utódállamok meggyőzésére épülő, egyre gyengébb hatásfokkal működő emigráns külpolitika sem.

Az emigráció politikai vezetői, a jobboldali szociáldemokrata Garami Ernő és a baloldali Kunfi Zsigmond vagy a polgári radikális Jászi Oszkár a húszas évek első éveiben bejáratosak voltak az osztrák, a csehszlovák vagy éppen a jugoszláv kormányzat magas szintjeire, s többször fogadta őket Karl Renner osztrák kancellár, Thomáš Masaryk csehszlovák köztársasági elnök és befolyásos külügyminisztere, Eduard Beneš, vagy éppen Nikola Pašić, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság nagy hatalmú politikusa, többszörös miniszterelnök. Igazából emigrációjuk kezdete óta külpolitikuskok voltak, akik elhitték, vagy inkább hinni akarták, hogy a wilsoni önrendelkezési jogra alapított új Közép-Európa országainak, az utódállamoknak az az elsőrendű

¹⁴ Göndör Ferenc: „Az emigráció kötelessége”. *Az Ember*, 1920. augusztus 15., 3–4.

érdekük, hogy Magyarország váljék olyan demokratikus köztársasággá külső hatalmi beavatkozás révén, amilyenné nem vált a Károlyi Mihály vezette őszirózsás forradalom idején. Valamiképpen mindnyájan követésben jártak, a baloldali magyar emigráció szimbolikus vezetője ekkor még – kimondva-kimondatlanul – Károlyi Mihály volt, akiről még sokan azt hitték – valószínűleg ő maga is –, hogy államfőként fog visszatérni. Jöjjön Károlyi Mihály! – ez volt a jelszó, amit a bécsi szocialista hetilap agilis szerkesztője, Göndör Ferenc időnként címlapjára tűzve belekiáltott az emigrációs veszeke-désekbe: Jöjjön Károlyi, hisz a „magyar hóhéruralom recseg-ropog és a fehér gonosztevők véren és könnyen fölépült kormányzata az egész vonalon rothadásban van. Mindenki érzi, hogy a Horthy-banda pünkösdi királyságának vége lesz és a keresztény kurzus galoppban vágat az örök alkonyat felé.”¹⁵

Ezt írta Göndör, s nemcsak ő hitte el, hogy „Károlyi Mihály nevével lehet megmenteni Magyarországot, és Károlyi Mihály lobogója alatt lehet nekünk, bujdosóknak, hontalanoknak hazamenni.”¹⁶ Hanem az emigráció első éveiben majdnem mindenki. Időnként még Garami Ernő is, aki már Magyarországon fasírtban volt Károlyival. Károlyi támogatói 1919–1920-ban a katolikus plébános és lelkes patrióta Hock Jánostól – aki Károlyiban minden csalódás után újra hitt, mert benne „Kossuth szelleme jelent meg, s azt az üzenetet küldte: Előre, fiaim, de hittel” – a

polgári radikális Jászi Oszkárón át a büntudattól morzsolt Kunfi Zsigmondig – aki 1919. március 21-én a megbuktatás egyik kulcsfigurája volt – s azon túl, egészen a kommunistává lett Landler Jenőig értek, aki pedig a földosztó gróffal szeretett volna híveket szerezni a kommunisztikus eszméknek a messiásváró agrárproletárok között. (A másik kommunista vezér, Kun Béla éppen ezért nem csatlakozott – pedig neki Károlyi fel is ajánlkozott –, „hisz mégiscsak egy gróf.” Amikor Kun Leninnek beszámolt a Károlyival közvetítők révén folytatott egyeztetéséről, azt ajánlotta a világforradalom vezetőjének, hogy azzal halasszák el a válaszadást az Oroszországba készülő szocialista grófnak, hogy először nyilatkozzon: mi a véleménye a terrorról? Értsd: képes-e azonosulni a vörösterrorral... Kun Béla mindig szívből jövően volt gonosz.)¹⁷

A kiüldözött magyarok között Károlyi neve zászló volt, tépett zászló ugyan, de még sokáig fennen lobogó, a köztársaság és a demokratikus szabadságjogok októbrista eszményeie – igaz, hogy maga Károlyi, miután Kun Béláék megfosztották hatalmától, rögtön megszűnt októbrista lenni. Feladta a területi integritás elvét, s egyre inkább szocialistaként határozta meg magát. Károlyi változó politikai hitvallásai és a következő évtizedben követett politikai gyakorlata nem volt következetes. Szocialista volt, de viszolygott a szocialista politikusok többségtől, s nagyúri presztízse, családi, baráti, arisztokrata networkje még évekkkel később is sokkal több ajtót

¹⁵ Göndör Ferenc: „Jöjjön Károlyi”. *Az Ember*, 1920. április 11., 3.

¹⁶ Uo. 4.

¹⁷ Hajdu Tibor: „Károlyi Mihály Prágában”. *Valóság*, 1972/9, 48.

megnyitott előtte a baloldali szimpátiákkal játszó amerikai milliomosok és liberális lordok előtt, mint névtelen emigráns politikustársainak. A nagy, de széttartó remények középpontjába helyezett Károlyi egyre kevésbé akart és tudott megfelelni egykori és jelenlegi barátainak, egyre nyíltabban vállalta fel nemcsak orosz szimpátiáit, hanem azt a meggyőződését is, hogy a jövő egyes-egyedül a szocializmusé – és ez így együtt végképp szalonképtelenné tette abban a nagyhatalmi konstellációban, amely a közép-európai kisállamok rendszerét a bolsevizmus megfűzésére kívánta felhasználni.

Károlyi személyes sorsa követte politikai szerepének inflálódását. Ahogy 1919 őszén válságba került a házassága – „egész nap csak neked szeretnék írni. Mindég ugyanazt, hogy szeretlek és hogy el kell, hogy váljunk. Kérlek ne izgulj és főleg ide ne rohanj. Sokat rád gondoló férjed.”¹⁸ –, úgy hanyódott maga is tegnapi politikai barátok és holnap meggyőzések között. S hanyódott egyébként országról országra, kiutasítástól kiutasításra. Prágából Firenzébe, majd ottani botrányos kitoloncolásuk után pedig – amelynek során megtalálták felesége kompromittáló magánéleti intimitásokat és még kompromittálóbbról kompromittálóbbról kommunista szimpátiákat egyaránt tartalmazó naplóját – Dalmáciában telepedtek le, nem függetlenül attól, hogy Károlyi és hívei még mindig reménykedtek az ellenforradalmi rendszer megdöntésének egyfajta délszláv oldalról megvalósítható „kombinációjában”. Kissé megnyugodtak felesé-

gével, Andrásy Katinkával együtt, aki futó kalandok ellenére sohasem gondolt komolyan arra, hogy végleg elhagyja az államfőből hontalan bujdosóvá lett férjét. Károlyi megpróbáltatásokon keresztül is megőrzött vonzó egyéniségét nemcsak fiatal és szép felesége kitartása bizonyította – pedig az Andrásy család nagyon megkönnyebbült volna, ha „Katus” és „Mihály” elválnak –, hanem a tőle eszmeileg mindinkább eltávolodó Jászi Oszkár változatlan baráti csodálata is, akivel Belgrádban 1922 januárjában találkozott: „Károlyi részletesen elmondotta raguzai életmódjukat: grófnő főz, takarít, ő vizet és szemet hord, cipőt tisztít. Ez a heroizmus engem egészen megszegegyenít. Én ezt nem bírnám.”¹⁹ Károlyi neve ekkor már csak az emigráns sajtó utódállami hálózatának belgrádi kormány által történő finanszírozásáról szóló tárgyalások garanciájaként jött szóba. De ez sem segített. 1922-től már csak az agónia évei következtek, a korábbi heves remények a győzedelmes visszatérésről elhalkultak, a bécsi emigráció látványosan bomlásnak indult.

Az októberista-szocialista emigráció romló hangulatát jól jellemezte az a körkérdés, amelyet *Az Ember* vitriolos főszerkesztője 1922 januárjában tett fel a szocdem és októberista vezéreknek: Mit fogok csinálni, ha először Budapesten leszek? A Vörös Hadsereg villanyszerelőből lett egykori főparancsnoka, az apró természetű Böhm Vilmos régi háziorvosát kereste volna fel, hogy rendbe hozza meggyötört fizikumát, mások, mint a két szék közül mindig a pad alá eső dzsentrí-demokrata, Lovászy Már-

¹⁸ Károlyi Mihály levele feleségéhez, 1920. szeptember 10. PIL 704.f. 147 ó.e. 16.

¹⁹ *Jászi Oszkár naplója* 1919–1923 i. m. 250.

ton elrekvirált régi lakása helyett keresett volna újat.²⁰ A vérmesebbek azonban nem magánsérelmeik orvoslását említették válaszaikban, hanem egyenesen Justitia istenszönyor és pallosa után nyúltak. Mint például Bölöni György – Ady Endre földije és életrajzírója –, aki a pusztulást szánta még a tehetséges régi barátoknak is, ha bármi közülük volt a „kurzus förtelmes mocsarához”.²¹ (Neki megadatott a hazatérés 1945 után. Aligha sejtette, hogy az 1956-os forradalom leverése után közvetlenül, mint az akkor induló Élet és Irodalom főszerkesztője, Kádár hóhérciklusának irodalmi díszhivatalnokaként végzi be hosszú életét.) Ady másik pártfogója, Hatvany Lajos hasonlóképpen vélekedett: „tapossátok el a gyalázatost” – idézte Voltaire egyházellenes jelszavát Horthyt és „pribékjeit” értve alatta, míg a szelíd Szende Pál, az őszirózsás forradalom hajdani sikertelen pénzügyminisztere sietett leszögezni, hogy ő ugyan nem tartozik az akasztatók pártjához, ám reménybeli visszatérése után életét ő is a „fehér uralom” története megírásának, „perrendszerű bizonyításának” szentelné. Szende nem tért vissza, korai halált halt az emigrációban, Hatvany Lajos, a „republikánus báró” viszont igen, aki 1921-ben még harcias kürtszóval kérte számon a „polgári gerincet” a Bethlen-kurzussal alkut kötő otthon maradt nagypolgároktól.²² Az ő emigrációs filippikáit a hatalom nem feledte el, letartóztatták,

s vádat emeltek ellene sajtó útján elkövetett hatrendbeli „nemzetgyalázásért”. A megtört Hatvany a bíróság előtt megtagadta forradalmi szenvedélyeit, s bocsánatot kért a „megsértett országtól”.²³ Egykori hívei szerint szánalmasan viselkedett. „Csendes ember leszek” – ígérte meg bírúinak az utolsó szó jogán, akik sokévi börtönt sóztak a nyakába, amelytől aztán mégiscsak megmentette a pénze és a mindenhová elérő nagypolgári szolidaritás.²⁴ A nagyvonalú irodalmi mecénást elmondása szerint a honvágy, a „magyar akácok illata” hívta haza – ami úgy látszik, erősebb volt a polgári gerincnél is.

Kényszerű megalkuvása a húszas évek paradigmaticus értelmiségi magatartásmintája lett: még egy milliomos iparmágnás sem lebeghet szabad értelmiségként sem itthon, sem külföldön. Ráadásul a zsugorodó hazai liberális ellenzék sem tartott igényt az őszirózsás forradalom emlékezetére, s különösen nem a Károlyi-mítoszra. Az 1923. október 31-én, Károlyi Mihály miniszterelnöki kinevezésének ötödik évfordulóján, a Royal Szállóban megrendezett októbrista vacsora néhány tucatnyi résztvevőjénél nem sokkal lehetett szélesebb azok köre, akik visszakívánták az ország élére az őszirózsás népköztársaság ekkorra már birtokait s mítoszáit is elvesztett első elnökét. „Károlyi Mihályt ma Magyarországon nem élteti egy emberrel sem több, mint ahányan az októbrista vacsorán részt vettek”

²⁰ „Mit fogok csinálni, ha először Budapestben leszek?” *Az Ember*, 1922. január 15., 5, 7.

²¹ Uo. 6.

²² Hatvany Lajos: „Nemzeti eszmétől – polgári gerincig”. *Jövő*, 1922. augusztus 16. (191. szám), 1.

²³ „Báró Hatvany Lajost hét évi fegyházra, 15.000 pengő pénzbüntetésre és 500.000 pengő vagyoni elégtételre ítélte a Töreké-tanács”. *Pesti Napló*, 1928. február 2., 6.

²⁴ Nagy Sz. Péter: *Hatvany Lajos*. Budapest, Balassi Kiadó, 90.

– írta a liberális *Az Ujság* vezércikke. Ők viszont legszívesebben Tisza Istvánt hozták volna vissza. „Mit akarhatnak az októbristák? Vissza hozni az ötéves tegnapi napot? Még egyszer elűzni a királyt, még egyszer megölni Tisza Istvánt, vagy még egyszer olyan adókat bejelenteni, melyeket a világtörténelem nem látott?”²⁵ Kóbor Tamás, a vezércikk szerzője egyébként maga sem volt nagy barátja a Horthy-rendszernek s Horthynak sem. Két évvel később ő maga és lapja is majdnem ráfázott, amikor nyilvánosságra hozta a volt belügyminiszter, Beniczky Ödön vallomását arról, hogy a Somogyi-Bacsó-gyilkosság valódi megrendelője az akkor még fővezér Horthy Miklós volt. Beniczkyt börtönbe zárták, majd szabadulása után néhány évvel öngyilkos lett, de a Kóbor képviselte régimódi liberalizmus is lassan, de biztosan kiment a divatból. Lapja negyedszázados jubileumán, 1927 karácsonyán végigtekintett régi és új időkön, s azzal zárta: „Áhítunk egy új világot: a régit.”²⁶ De hiába áhították s hívták, se Tisza István, se Ferenc József, s az „elbizakodottan boldog”, 1914 előtti Nagy-Magyarország sem kelt fel hidedg sírjából.

Délibábos fantáziák a Horthy-korszak végéről, annak igazi virágba borulása előtt. A körkérdést feltevő Göndör Ferenc néhány hónappal később már realistább volt, s fájdalmas melankóliával foglalta össze, mit is jelentett baloldali magyar politikai

emigránsnak lenni Bécsben: „Kikerülni a forgalomból, kikapcsolódni az életből, érezni, hogy minden nélkülünk, tőlünk egészen függetlenül történik, hogy a levegőbe való céltalan belekiabálás a reménytelen sorsunk, hogy mindig mindenhol, mindenki számára fölöslegesek és nehezen elviselhetőek, viszont könnyen és vidáman nélkülözhetőek vagyunk, mindig mindenütt tehernek lenni és valósággal fizikailag érezni azt, hogy csöndesen kimúlunk az élők sorából: valahogy ez az állapot, amit úgy hívnak, hogy emigránsnak lenni.”²⁷ Göndör sohasem jött aztán haza, New Yorkban halt meg 1954 kora nyarán, még utolsó hónapjaiban is vitázva-veszekedve immár nyilas emigránsokkal, többek között azzal a Marschalkó Lajossal, aki szerint „a kiválasztott nép találmánya volt a szulbergeri [értsd: zsidó] sajtó által világhírnévre emelt gázkamra is”.²⁸ A száműzött pszichéjéről szóló szomorú igazsága azonban egyáltalán nem halt meg. A hazára haragudva a hazától távol élni ma sem sokkal biztatóbb lelki perspektíva, mint volt száz éve, s míg a hazaárulónak kikiáltott Károlyi házaspár Franciaországba, majd Nagy-Britanniába költözött, Jászi pedig Amerikában lett elsősorban az, amire hajlamai mindig is rendelték: tudós, addig az októbrista alvezérek és a szociáldemokrata emigráció szinte teljessége hazatért – hazakullogott –, hogy előbb vagy utóbb beleszür-

²⁷ Göndör Ferenc: *Vallomások könyve*. Wien, szerzői kiadás, 1922, 234.

²⁸ Marschalkó Lajos: *Világhódítók. Az igazi háborús bűnösök*. München, 1958. Online: <https://mek.oszk.hu/10300/10377/10377.htm#1>. Arthur Hays Sulzberger a *New York Times* tulajdonosa.

²⁵ [Kóbor Tamás] „Októbrizmus”. *Az Ujság*, 1923. november 3., 1.

²⁶ [Kóbor Tamás] „Huszonöt év”. *Ujság*. 1927. december 25., 1.

küljön a Bethlen-korszak hétköznapjaiba. Hazatérésük előkészítője az a Váry Albert királyi ügyész volt, aki 1919–20-ban a Tanácsköztársaság kriminalizációjának és a megtorlás jogi eszköztárának is a kidolgozója volt.

Az emigrációs politika csődje elsősorban az volt, hogy csak a trianoni diktátum által Magyarország rovására kikerekített utódállamok jóindulatára támaszkodhatott, de a nagyhatalmak 1919 őszétől Horthynak adtak bizalmat, s az általa kinevezett kormányokkal tárgyaltak. Számításuk be is jött, Horthy Miklós és miniszterelnökei végeredményben „teljesítési politikát” folytattak – feloszlatták a tiszti különítményeket és eloszlatták a titkos szervezetek kardcsörtető irredenta álmait, ahogy az 1919–1920 fordulójára sorozással, kényszersorozással nagyra növesztett hadsereget is a trianoni békeszerződésben előírt mértékre redukálták –, amely képtelenné vált bármilyen támadó háborút viselni Magyarország egyébként is védelmi szövetségbe tömörült szomszédai ellenében. Ám az utódállami kormányok kezében Károlyi, Jászi, Garami és a bécsi magyar emigráció bármilyen árnyalatának bármilyen javaslata csak eszköz volt. Az „oszd meg, és uralkodj” eszköze. Jászi Oszkár ezt világosan látta – és mégis elfogadta. 1921. július 6-i naplóbejegyzése szerint: „A szerb új alkotmányt elolvastam. Nem írhatok róla, mert kedvezőtlen a közszabadságokra nézve (nincs szó a nemzeti kisebbségek oltalmáról).”²⁹ Aztán mégis elment a szerb politika leghatalmasabb embe-

réhez, Pašić miniszterelnökhöz, majd szerb királyi helytartóknak gratulált kedves szavakkal. Néhány hónappal később újból arról írt beletörődéssel: „Rettenetes súlyos valamennyiünk dilemmája: tudva, látva a reakciót az utódállamokban, mégis együtt kell vele menni; a még szörnyűbb magyar reakcióval szemben! nagyon deprimált állapotban.”³⁰ Együtt mentek, ez az emigráció anyagi fennmaradásának kérlelhetetlen törvénye volt. Nem lehetett a végtelenségig finanszírozni az ellenállást Károlyi Magyarországról, a nővére által kicsempészett festményeinek eladásából – ráadásul a gyanútlan Károlyit olykor bizalmas emberei is átverték, és szégyentelenül megdézsmálták vagyonát.

Benešék, Pašićék ravaszak voltak, a Horthy rendszerét ostromozó bécsi magyar lapokat beengedték az utódállamokba – nem árt, ha tudják, különösen a magyar hűségén maradt zsidó származású felvidéki, erdélyi városi polgárság soraiban, hogy nem kell az ordassá lett régi hazába visszavágniuk³¹ –, de az emigráns vezérek tanácsait, kéréseit nem fogadták meg. Eszük ágában sem volt megindulni Budapest ellen, de nem is kellett: az igazi veszélyt, a Habsburgok esetleges visszatérését és detronizációjukat Horthy és Bethlen maga intézte el. Prágából, Belgrádból, Bukarestből úgy vélték, igazából egy demokratikus rendszer-váltás esetén is ugyanaz maradna a magyar politika alapképlete: elérni

²⁹ Litván György (szerk.): *Jászi Oszkár naplója* i. m. 201.

³⁰ Litván György (szerk.): *Jászi Oszkár naplója* i. m. 228.

³¹ Sebestyén József levele Károlyi Mihályhoz, 1922. június 1. Idézi Hajdu Tibor: *Károlyi Mihály. Politikai életrajz*. Budapest, Kossuth, 1978, 374–375.

a trianoni béke részleges vagy teljes revízióját, visszahozni a régi Nagy-Magyarországot. 1922 márciusában Beneš cseh külügyminiszter Csehszlovákia bécsi követe révén lesújtó üzenettel szolgált: „Az emigráció, ha hazakerül, ugyanolyan külügyi politikát fog folytatni, mint Horthy. Minden magyar csak integritásos politikát folytathat. Ennek dacára az ő rokonszenve az emigráció mellett van. Az emigráció különben is sok hibát követett el. Túllépte azt a határt, melyet egy emigráció a saját hazája közvéleményével szemben folytathat. Elmulasztotta az angol és francia közvéleményt felvilágosítani, mely ma Horthy-párti. Különben is az emigráció prognózisai nem teljesedtek be – Horthy nem bukott meg a kis antant beavatkozásai dacára.”³²

56

Mindez egy olyan pillanatban történt, amikor otthon Bethlen István miniszterelnök már magához édesgette a kiscgazdapártot, s ügyes paktumpolitikával lekenyerezte a kiéhezett hazai szociáldemokrata vezetést – végtére ők is „megélhetési politikusok voltak csupán” –, majd a választójogot megszűkítve kezdte el a nagy, egységes kormánypárt megállíthatatlan menetelését a megdönthetetlen hatalomba, s egyúttal a négyéves magyar polgárháború nem fölszámolását, hanem befagyasztását. Ezt a csapdát nem lehetett kikerülni, ráadásul Jásziékra, Károlyiékra mindig lehetett úgy hivatkozni: hogy ők most az utódállamokkal paktálnak, az azért van, mert már 1918 őszén eladták a hazát a területtrablóknak. Ez a hamis bélyeg rajtuk s emlékeztükön is rajta maradt, míg a

trianoni fájdalom ügyes hazai birtokosainak, akik okosan kufárkodtak meghajló reálpolitikával és a rendíthetetlen hazafias retorikával, elfelejtették a kollaborációjukat. Ki emlékszik arra, hogy a hazafias dac és a fájdalom igenis otthon volt a bécsi emigráció soraiban? Ki emlékszik arra, hogy az őszirózsás forradalom Nemzeti Tanácsának vezetője, a szabadkőműves katolikus plébános, Hock János 1920 tavaszán visszautasította az együttműködést olyan államokkal, amelyek a „magyar testről élő tagot hasítottak le”, a cukormilliomos és irodalmi mecénás Hatvany Lajos báró pedig „megsebzett országgént” írta meg – németül – a magyar gyászt, és ajánlotta a francia progresszív irodalmi celebnek, Romain Rolland-nak?³³ Amikor honvágytól gyötörve hazatértek, mindketten börtönbüntetést kaptak.

„Ez a párt az Út, az Igazság az Élet” – a bécsi magyar kommunista emigráció a korai húszas években

„Persze most várják a »közép-európai forradalmat«. Ha ez nem jön, a legközelebbi világháborút. Tíz év múlva Amerika–Japán harca fogja elseperni a kapitalizmust. És így tovább és így tovább”³⁴ – így füstölgött Jászi Oszkár a kommunisták könnyelmű eszkatológiáján, amikor a borotvált

³³ Hock János levele Jászi Oszkárhoz 1920. június 14-én. In: Hajdu Tibor – Litván György: *Károlyi Mihály levelezése I.* Budapest, Akadémiai, 1978, 633. Ludwig Hatvany: *Das verwundete Land.* Leipzig–Wien–Zürich, 1921. Romain Rolland reakcióját l. 1921. május 4-i levelében Hatvany Lajosnak. In: Hatvany Lajosné (vál., szerk.): *Levelek Hatvany Lajoshoz,* Budapest, Szépirodalmi, 1967, 268–270.

³⁴ Jászi Oszkár naplója i. m. 60.

³² Jászi Oszkár naplója i. m.

hajú és bajusz nélküli Lukács betopant hozzá Bécsbe 1919 szeptemberében. Bizonyos értelemben tévesen ítélte meg Lukácsot, aki kint felújította a Vasárnapi Kört, amelynek kis intim szektájába Jászi válófélben lévő felesége, Lesznai Anna is visszatért, miközben ő már nagy művén, az *Antimarxon* dolgozott. A maroknyi kommunista hívőnek erre a feltétlen üdvbizonyosságra volt szüksége – bár a kommunista életút nemegyszer a múlt véletleneiből következett. 1919. augusztus 1-jén s a rá következő napokban Bécsbe menekültek a Tanácsköztársaság kommunista irányítói is. Néhányukról – így Landler Jenőről, Pogány Józsefről –, akik 1919. március 21. előtt prominens tagjai voltak a szociáldemokrata párt vezetőségének, csak most derült ki véglegesen, hogy kommunisták lettek. Az ok valószínűleg egyszerű: azért, mert a szociáldemokrácia élvonalába nem volt számukra többé visszaút. Nem fogadták őket vissza. A Bécsben szektává visszazsugorodott emigráns magyar kommunista közösség tagjainak tehát nem racionális társadalomképe volt, hanem agresszív üdvbizonyossága: „ez a párt az Út, az Igazság, az Élet. Ebből sugárzik ki a más látáshoz szokott európai szemet vakító, minden más világosságot elhomályosító, kápráztató Fényesség. Ez tapossa agyon az emberállatban a férget és készíti elő az emberben az Eszményt.”³⁵

Ezeket a fennkölt sorokat az egykori belügyi népbiztos, Landler Jenő írta, a hajdani, minden hájjal megkent joviális ügyvéd, aki Szabó Ervin

szerint arra is képes volt vetemedni, hogy a villamosvasutas dolgozók sztrájkját megjátssza a tőzsdén, s akit kétes karrierkezdet után, szocdem korszakában is pragmatikus karrieristaként ismertek a szociáldemokrata pártban, s akiről azt tartották: mellőztetése, jobban mondva kielégítetlen hatalmi ambíciói miatt lett testestől-lelkessé kommunistává.³⁶ Utálni azonban igazából nem utálta senki. Bárhonnan vezetett is Landler útja a kommunizmusba, ő a nagy szavai ellenére megmaradt rokonszenves vezérnek. A kommunizmus metafizikájának igazi szócsöve a filozófiai vénáját publicistaként a mozgalom és egyben Landler rendelkezésére bocsátó Lukács György volt. Ő a Tanácsköztársaság bukásából azt a következtetést vont le, hogy ellentétben Oroszországgal, a „középeurópai proletariátus eszmevilága meg volt fertőzve a demokrácia kispolgári tanításaitól”.³⁷ Elsősorban persze a szociáldemokraták. Emiatt az ellenforradalom és a jobboldali terror a szociáldemokraták bűne. Lukács szerint „azért, hogy közvetlenül Horthy és Héjjas gyilkolják a magyar proletárokat, igazi gyilkosaik mégis a szociáldemokraták, Kunfi [Zsigmond] ... Az értelmi szerzők, az igazi bűnösök, akik a fegyvert kivették a munkás kezéből, akik a harci gondolatát kibeszélték agyából, akik fegyvert adtak az ellenforradalom martalócainak, egyformán ők: Garami [Ernő]

³⁵ Landler Jenő: „Évfordulón”. *Proletár*, 1920. július 29., 2.

³⁶ Vincze Sándor: *Az erdélyi forradalom* i. m. 395; v. ő. Garami Ernő: *Forrongó Magyarország* i. m.

³⁷ Lukács György: „Miért nem bukott meg a proletárdiktatúra”. *Proletár*, 1920. július 29., 5.

és Garbai [Sándor].³⁸ Eltekintve a hajmeresztő vádaktól – míg Lukács apja pénzén kényelmesen, addig Kunfi élete kockáztatásával, az örvénylő-sodró Duna hullámain átúszva menekült a fehérterror elől, s Garbai is kacsaringós utakon keveredett ki a rá váró halálos ítéletből –, a gyógyszer tehát Lukács szerint: a „burzsoáziát” szolgáló demokratikus intézmények eltakarítása a forradalom útjából. A forradalmi akció csak illegalitásban valósulhat meg, nem kell, sőt nem is szabad legális intézményeket létrehozni, támogatni, a parlamentális küzdelem vállalása egyenesen áruulás: „...ha a kommunista párt parlamentális tevékenységbe fog, az minden kommunista számára annak tudatát és beismerését jelenti, hogy belátható időn belül nem várható forradalom”.³⁹

1921 őszére a minipártot tizedelő frakcióharcok következtében a Kommunisták Magyarországi Pártjának nem maradt egyetlen hazai csoportja sem, a bécsi csoport 30 aktív és 70 rokonszenvező taggal, valamint 80 pártalkalmazottal képviselte a világforradalom ügyét. A pártalkalmazottak pártja lett moszkvai pénzen.⁴⁰ De 1919–1920-ban még Lukács biztos volt benne, hogy a forradalom hamarosan jön és győzni fog, csak a szocdemeket kell eltakarítani az útból, továbbá a szocializmus és demokrácia hamis szövetségét kell kimosni a munkásagyakból: „A szociáldemokrata gondolkodás még nincs

kiirtva a munkások fejéből – és talán még holnap se lesz. De ha abban a tempóban halad előre a megvilágosodás felé, mint eddig – és a kapitalizmus erődjének mindig világosabban napfényre jutása csak sietteti ezt a folyamatot –, akkor rövidesen összeomlik a kapitalizmus utolsó védőbástyája, a szociáldemokrácia, akkor semmi sem áll útjában a proletariátus végső győzelmének.”⁴¹ A legtöbb bécsi kommunista emigráns is hitt Lukácsnak, hittek a világforradalomban, s szívük mélyén kissé következtelenül azt is hitték, hogy a világforradalom révén nemsokára visszatérhetnek Magyarországra, az új, csakhamar megszülető Tanácsköztársaságba. 1919 decemberében Kun Béla is azt írta Leninnek, hogy a „forradalom ügye Nyugaton óráról órára javul”.⁴² Igazából ezt hitte az 1919 őszén a siralomházban filozofikus naplót vezető Korvin Ottó is, ezáltal morális megnyugvást talált saját bizonyosan bekövetkező kivégzésében: a „történelem ismétlődik, és önzés volna azt akarni, hogy ne épp mivelünk történjen a rossz”.⁴³

Ebben a messianisztikus várakozásban arról, hogy pontosan miként következik be a nagy kommunista visszatérés, nem sokat gondolkoztak, annál többet arról, hogy miképpen teljesítik majd be az elmulasztott terrort a burzsoázián. Mert a bukást elsősorban annak tulajdonították, hogy a bolsevista Magyarországon igazából nem is volt terror. „Ha valamivel vádolni lehet a ma-

³⁸ Uo.

³⁹ Lukácsnak a *Kommunismusban* megjelent „Zur Frage des Parlamentarismus” cikkét idézi Fekete Éva: Lukács György: *Késleltetett életrajz*. Budapest, Kalligram, 2021, 180.

⁴⁰ Irányelvek a K. M. P. válságáról és a jövőendő munkájáról. P.IL 677 #100. 6.e. 5.

⁴¹ Lukács György: *Miért nem bukott meg a proletárdiktatúra* i. m. 6.

⁴² Borsányi György: *Kun Béla*. Budapest, Kosuth, 1979, 205.

⁴³ Korvin Ottó: „Börtönnapló”. *Ezredvég*, 2017. 2. szám, 149.

gyarországi diktatúra vörös terrorját, akkor sokkal inkább azzal, hogy túlságosan humánus volt, hogy túl sok maradt meg benne a pacifizusból, hogy az osztályérdek komoran intő szavát elnyomta benne a sentimentalizmus és az emberi érzés. A magyar proletárdiktatúra alig ismerte a vörös terrort.”⁴⁴ A sokat látott, sokat tapasztalt Pogány József írta ezeket a sorokat, aki Nyíregyházán maga is végeztetett ki statáriáisan ártatlan embereket, de ezt ígérte a fiatal Rudas László is, aki szerint „a proletárdiktatúra terrorral jár [...] ha már egyszer megcsináljuk, úgy az új magyar proletárdiktatúrát az a tudat fogja vezetni, hogy ellenforradalmat nem lehet frázissokkal leverni, hanem csak tettekkel, következetes, bátor tettekkel, az akasztófáktól sem visszariadva”. A proletárforradalomnak Rudas szerint olyan emberekre van szüksége, „akik nemcsak forradalmi frázisokat hordanak az ajkukon és elismerik a proletárdiktatúra szükségességét, hanem olyanokra is, akik hajlandók ennek az elméletnek következményét levonni egész az akasztásig, a lázadó burzsoázia kíméletlen kiirtásáig, olyan emberekre, akik a burzsoázia gyűlöletét dicsőségnek tartják”.⁴⁵ Ezt a fajta igazságosztó terrort hirdette a sikeres polgári – ha úgy tetszik, kispolgári – kabarészerzőből megveszekedett kommunista publicistává lett Gábor Andor is, akinek békebeli csiklandós kupléi és a fehérterrort szenvedélyesen osztorozó publicisztikái egyaránt jól is-

mertek, a vörös terrort lelkesen propagáló írásai viszont kevésbé. Pedig ebben is legalább annyi nyelvi leleményesség jellemezte a *Dollárpapa* korábbi sztárszerzőjét: „...mi most már tudjuk, hogy újabb terror esetén csakúgyan terrorra van szükség és pedig olyanra, amely lehetetlenné teszi, hogy a későbbi turivásáron terrorra lehessen hivatkozni. [...] Az akasztott ember nem szép, de a nyelvet csak egyszer tudja kidugni.”⁴⁶ A hajmáskéri internálótáborról szóló könyv előszavának csattanó lezárásaként pedig azt írta: „Aki nem üti agyon Horthyt, azt Horthy fogja agyonütni!”⁴⁷ Lefordítva: ha nem akarsz áldozat lenni: gyilkolj!

A terror dicsérete nem csupán a legyőzöttek tehetetlen indulatát fejezte ki. Hasonlóan a fehérterroristák fantáziáihoz, az emigráns kommunista képzeletet is a másolás kényszere gyújtotta fel, s miközben ketrecreől, akasztásról, bilincsről, kalapácsokról deliráltak megszállottan, mindig az lebegett a szemük előtt: legalább olyan jól kell csinálniuk majd, ahogy az ellenségeik csinálják most. Gábor Andor és a bolsevik emigráció szerint az eljövendő kommunista társadalom a terror révén egy világtörténeti *vagy-vagy* dilemma problémáját oldja meg: „...a munkás ne higgye, hogy ebben a nagy harcban van, vagy lehet bármi e föld kerekén, ami semleges, ami nem *vagy* mellette, *vagy* ellene szól. [...] Ami nincs mellette, mellette a legvégsőkig, mindenre tekintet nél-

⁴⁴ Pogány József: „A nemzetközi bojkott”. *Proletár*, 1920. június 30., 3.

⁴⁵ udas László: „Szamuely Tibor”. *Proletár*, 1920. szeptember 2. (10. szám), 19–20.

⁴⁶ Gábor Andor: „A terror”. *Proletár*, 1921. május 26. Újraközzölve: Gábor Andor: *Véres augusztus*. Budapest, Szépirodalmi, 1919, 273–275.

⁴⁷ Gábor Andor: „Előjaj”. In: [Kóhalmi Béla]: *Hajmáskér. Írta egy internált* i. m. 9.

kül: az mind ellene van. Az osztálytudományt le kell törnie és helyébe egy másik osztálytudományt kell állítania. Ez harc [...] S a harcnak áldozatai is vannak. Sok minden pusztul el, ami jobb lenne, ha ép-ségben maradhatott volna. Orvosra, tudósra, művészre szükség van. De a tiroli orvos nem akar sztrájkolót gyógyítani, tehát ketreche zárandó, a magyar tudós munkást segít bilincsen tartani, tehát felkötendő, a részeg művész feloszlást énekel, tehát elnémitandó. A forradalomnak úgy kell elpusztítania az ellenforradalmat a bölcselő tollában, a művész ecsetjében, a tudós lombikjában is, ahogy az ellenforradalom el akarja pusztítani a forradalmat. Még azt is tudni kell, hogy sok embertelenség és igazságtalanság fog történni ezzel kapcsolatban, s még azt is tudomásul kell venni úgy, ahogy lejátszódik, csúnyán és kegyetlenül, tudomásul kell venni az emberiség és az igazság nevében. Óbégatók, siránkozóak és két és felesek nem számítanak. Sem az üllő nem bolond, sem a kalapács. Bolondok azok, akik kalapács és üllő között szanatóriumot akarnak berendezni. »A bolsevizmus nem lakodalom...«⁴⁸

Az ekkor már szilárdan antikommunista Jászi Oszkár, aki nem sokkal később kirakta a kommunista Gábor Andort a *Bécsi Magyar Ujságból*, nyilvánvalóan találva érezte magát, mert tudta, hogy kommunizmus és erőszak szétválaszthatatlanul összenőtt a bolsevizmusban is: „Kunék el vannak rá határoz-

va – ezt igen jó forrásból tudom –, hogy az akasztást nem Horthyékkel kezdik, de Kunfiékkal, Böhmeékkel és Rónaiékkal. Velünk szemben talán kegyesebbek volnának, de csak azon föltétel alatt, hogy félreállunk, s befogjuk a szájunkat. [...] Már pedig, ha a régi vörös Lenin jön, ő csak Kunnal és társaival operálna.”⁴⁹

A régi vörös Lenin nem jött. Igazából Kun sem, életében csak egyszer nézhetett át az elhagyott proletárhazába, a húszas évek közepén, Losoncra – ahol nógrádi bányászokkal találkozott inkognitóban, Lukács György társaságában – az Ipoly partjára kísértélva.⁵⁰ Állítólag könnyes szemmel, így feltételezhetjük, hogy a szelíden kanyargó folyót övező közömbös dombvidék tölgyeseire, bükköseire feltekintve talán nem az akasztófákra gondolt.

Az itthoni akasztás helyett a kommunista emigráció 1919-től kezdve saját tagjainak erkölcsi kivégzésével volt leginkább elfoglalva. Az emigrációba kényszerült magyar kommunisták soraiban a bukás után azonnal meghasonlás támadt. A három különböző különvonaton Bécsbe érkezett magyar kommunista vezetők – akiket az osztrák hatóságok az alsó-ausztriai Karlstein középkori várának hideg falai közé internáltak – szinte rögtön nem csupán az „áruló” szociáldemokraták, hanem egymás torkának estek. Egymást okolták a magyarországi kommunista kísérlet kudarcba fulladásáért, sőt a vereségen túlmenően mindenfajta egyéb bünteteket is egymás nyaká-

⁴⁸ Gábor Andor: „A semleges tudomány”. *Proletár*, 1921. március 3. Ujrátkozólve: Gábor Andor: *Véres augusztus*. Budapest, Szépirodalmi, 1959, 172–175.

⁴⁹ Jászi Oszkár levele Károlyi Mihályhoz, 1920. február 3. Közli: Hajdu Tibor (szerk.): *Károlyi Mihály levelezése III. (1925–1930)*. Budapest, Akadémiai, 1990, 850.

⁵⁰ ^ Borsányi György: *Kun Béla* i. m. 302–303.

ba varrtak.⁵¹ A következő hónapokban, években sorra jelentek meg az egymás becsületét befeketítő német és magyar nyelvű pamfletek, ahol a legközönségesebb köztörvényes bűncselekmények vádjai repkedtek vezérek és alvezérek között. Ezeknek az olcsó papírra írt írásoknak a nyers, sőt erőszakkal teli nyelvi képeit egy világ választja el attól az elsősorban vizuálisan megragadható emlékezettől, amely az 1956-os „ellenforradalom” leverése után a köztereken bronzba öntötte és márványba véste a 133 nap dicsőséges emlékét.

Az emigráns kommunista mozgalom 1919 utáni történetét senki sem írta, írhatta meg őszintén, s még kevésbé a maga teljességében, hiszen az – különösen a húszas évek elején – a legkevésbé az eszmék diadalútja volt, sokkal inkább egy zárt körű moziban, szűk nézőközönség számára vetített gengszterkomédia epizódjaira hasonlított.⁵² Ahol pénzkalamitásokkal és spicliveszedelmekkel összefüggő történetek forogtak közszájon, s ahol az egymással veszekedő frakciók arról vitatkoztak, hogy „mi volt szerencsétlenebb és veszteségesebb, Pór Ernő – Kun Béla obskúrus pénzügyi táskahordozójának – pénzelhelyező módszere a proletárdiktatúra alatt vagy Lengyel Gyula gyémántértékesítő módszere

a diktatúra után.”⁵³ A maroknyi hívet magáénak tudó párt 1919 őszén két egymással rivalizáló vezér táborába tömörült: az egyiket Kun Béla, a másikat Landler Jenő vezette. Az előbbit hatalmas befolyású moszkvai elvtársai, főként a Kominternt vezető Grigorij Zinovjev és köre támogatták, az utóbbit a bécsi emigráció menekült magyar kommunistáinak közrendű talpasai követték. Kun Béla már 1919 őszén meghirdette a kíméletlen harcot – a szociáldemokrácia ellen, amely a kommunistákkal csak azért szövetkezett 1919 márciusában, hogy a „területi integritás jelszavát a vörös nemzetköziség köpönyege alatt váltsa valóra”. Nincs helye a békítgetésnek, a kiegyenlítésnek. „A kommunista párt nem tánciskola és a kommunista párt vezetői nem táncmesterek, akik a jómodor kézikönyvével a kezükben mosolygósra csücsörített szájjal beszélnek a »brutalitás« és a »gorombaság« ellen.”⁵⁴ Landler ezzel szemben még mindig valamifajta koalíciót akart elérni, vagy legalábbis beépülni a hazai szocdem mozgalomba, Károlyi Mihállyal szövetkezni, hogy a földosztó köztársasági elnök mítosza révén építsen valamifajta tömegbázist a kommunista eszmének Magyarországon. Landler 1928-ban halt meg, s bár a Kreml falába temették, mára teljesen el is feledték, nem úgy, mint hűségesebb fegyverhordozó szövetségesét a Kun-frakció elleni harcban, Lukács Györgyöt. A világhírű filozófust. Akit Kun azzal vádolt meg, hogy „soha egy pillanat-

⁵¹ Sinkó Ervin: *Az út. Naplók 1916–1939* i. m. 449.

⁵² A nemrég megjelent, elsősorban eszmetörténeti alapvetésű kitérő szintézis nem véletlenül a korszak kommunista történetének „epizódyszerű” jellegét hangsúlyozza. Joggal, de mégiscsak homályban hagyva az erőszak, a korrupció és a háborús logika pusztító mindenhatóságát. Papp István: *A magyar kommunisták 1918–1989*. Budapest, Jaffa, 2024, 118.

⁵³ Kun Béla és Pogány József levele a Kommunista Internacionálé Végrehajtóbizottságának 1921 nyarán. PIL 678 f 15 ő.e. 61.

⁵⁴ Uo. 62.

ra sem a konkrét tények konkrét analízise” érdeklí, hanem „valami üres szellemtelen szellemesség”, amellyel „dialektikus játékot” űz, azaz filozófiai és szociológiai tolvajnyelvet használ a munkásoknak való közérthető megfogalmazás helyett: „Minden kis cikk egy vaskos könyv igényességével lép fel, és ha Marxék nem voltak büszkéek azt mondani, hogy népszerű broszúrákat írtak, mert nem akarták a kommunizmust a tudós professzorok fülébe suttogni, hát ezek az úgynevezett marxisták véghez tudják vinni azt, hogy legkisebb cikkük is átváltozik megemészthetetlen vaskos könyvvé, amelynek tartalmát egymás fülébe súgják.”⁵⁵

A kötekedő és cinikus Kun, úgy tűnik, a jövőbe látott. Lukács cikkei tényleg hamar átváltoztak egy megemészthetetlen vaskos könyvvé. A 20. századi kommunizmus talán egyetlen tartósan hatni képes filozófiai emlékművévé. Lukács 1923-ban németül megjelent – és az 1968 májusi nyugat-európai diáklázadások után nemzetközi bestsellerré lett – *Történelem és osztálytudatjának* tömény filozófiai töprengései az eldologiasodásról, sőt az öneldologiasodásról vagy „a hússá és vérré vált megismerésről” azonban elfedik Lukácsnak, a korai húszas évek harcos politikai szereplőjének a jóval közérthetőbb módon fogalmazott kortárs újságcikkeit a bécsi (ellen-) *Vörös Újságban*. Ez utóbbiak a kommunista emigráció Kun Béla által űzött kalandor illúziópolitikájáról szóltak, s világos szavakkal jellemezték a „homokra épített” politikát, amelynek a legbiztosabb jele

a „napról-napra jobban lábrakapó lélektelen bürokratizmus”, az „alacsony szenvedélyek felkorbácsolásával” dolgozó „Patyomkin-szerű szervezetépítés,” a „vak és szolgálai alázatosság” megkövetelésével folytatott „mesterséges és jogosulatlan tekintélytermelés”, egyszerűen mindazon manőverek, amelyekkel Kun Béla és társai „lázás tevékenységnek tüntették fel a semmire való tehetlenséget”. Lukács nem kertelt, úgy vélte – bár óvatosan fogalmazott –, hogy a hazug illúziópolitika mögött nem a világforradalom várása vagy a proletártömegek harci készsége, hanem az „aktagyártásba és hazugságba” süllyedt, Moszkvának való megfelelés szándéka dolgozott.

Kun Béla és Lukács György – illetve a vezetői szerepre igényt nem formáló Lukács mögött álló Landler Jenő – elkeseredett küzdelmét végül Kun Béla nyerte meg. Ő már 1920 nyarán Moszkvába került – a magyar ellenforradalmi kormány ezt képtelen volt megakadályozni –, és a legendás bolsevik kisvezérre nagy feladatokat bízta Leninék. Rövidesen a Krím visszafoglalásánál kapott komolyabb megbízatást mint a Krími Forradalmi Bizottság elnöke. Komisszár lett tehát. Feladatát hullahegyeken keresztül, százak, de valószínűbb, hogy ezrek lemészárlásával teljesítette, kötelékben a még legendásabb nevű bolsevik katonai vezetővel, Frunzéval. Ennek a véres és letagadhatatlan, bár megbízható forrásdokumentumokban nem túl gazdag történetnek az elrémisztő részleteit a magyar párttörténetírás mindig cáfolni igyekezett – vagy akár tagadni a megtörténtét is. Ha szembenézett vele, akkor viszont a kegyes elvtársi emlékezet apologeti-

⁵⁵ Uo. 71.

kus sorai között is ott lebegett a beismerés kínos bizonyossága: „A krími helyzet megkövetelte a vörösteror alkalmazását, enélkül konszolidációra gondolni sem lehetett. Biztosra vehető, hogy voltak kivégzések – nyilván nem is kevés. Az iránt sem lehet kétség, hogy ilyen esetekben elkerülhetetlenül érvényesül a »ha az erdőt irtják, röpködnek a forgácsok« könyörtelen törvénye. Távol áll tőlünk kétségbe vonni annak valószínűségét, hogy Kun Béla – és minden bizonnyal a többi bolsevik vezető is – adtak ki ilyen parancsokat, köztük esetleg helyteleneket is. Azt sem lehet kizártnak tartani, hogy Kun Béla itt akarta pótolni azt, amit a burzsoázia elleni harcban Budapesten elmulasztott megtenni. Nem csodálkozhatunk azon, ha Vrangel tisztjein állt bosszút a fehér terror magyar áldozataiért: Orgoványért, Izsákért, Siófokért, Korvinért, Szamuelyért [...]. Végtére is a korabeli felfogás szerint a forradalom és ellenforradalom frontja nem állt meg az országhatároknál.”⁵⁶ Csupa bizonytalan jelző: „nem is kevés” áldozat, „esetleg helytelen” parancsok, s persze „röpködő forgácsok” – mely utóbbi eufemisztikus szókép nyilvánvalóan a lemészárolt emberi holttestek sokaságának népies szóhasználatba történő ügyes csomagolása. S persze ideológia vezérelte normatív állítások: „a krími helyzet megkövetelte a vörös terror alkalmazását”, vagy éppen a bosszúállást kétes értékű mentő körülményekbe foglaló érvek: a „forradalom és ellenforradalom frontja nem állt meg az országhatároknál”.

⁵⁶ Borsányi György: *Kun Béla. Politikai életrajz*. Budapest, Kossuth, 1979, 230.

Álljunk meg egy pillanatra ismét! A fenti idézetből nem tudjuk meg, hány ember lett önkényes kivégzések áldozata – ez egyébként is tövises historiográfiai kérdés, s valószínűleg kideríthetetlen, ahogy a magyarországi fehérterror pontos statisztikájával sem rendelkezünk –, s Kun cselekedeteiről sem kapunk pontos eligazítást, de az biztos, hogy a szerző tudományos hitelét nem a tettek tagadásához használja fel. Hanem azok igazolásához. A tudományos történetírás identitása az emlékezet és főként az emlékezetpolitika hatalmától való függetlenség fikciójára épül. Borsányi György 1979-ben publikált könyvét, amelyből a fenti sorokat idéztük, a legfelsőbb pártvezetés annak idején betiltotta, s így a szerző munkája ma is fontos – bizonyos tekintetben legendás – szakmai presztízzsel bír. Azt is könnyen elképzelhetjük, hogy Borsányi, a lelkiismeretes történész milyen küzdelmeket vívhatott azért, hogy akár ennyit is megírhasson a fölöttébb kiábrándító történetből. Amelyből azok számára, akik nem identitástörténetként olvassák Kun Béla életrajzát, feketén-fehéren kiderül: az, amit Kun a Krímben megcsinált, legfeljebb annyiban tér el attól, amit Héjjas Iván a Duna–Tisza közén, Prónay Pál a Dunántúlon tett, hogy az 1920. novemberi krími vörösterornak valószínűsíthetően több áldozata volt, mint a magyarországi fehérterror-nak. Kun Bélát viszont tömeggyilkosság elrendelőjeként leírni ma is tabu – könnyen szélsőjobber hírébe keveredhet vele az ember, pedig aligha lehet a fenti idézet alapján másként minősíteni a túlbuzgó magyar elvtárs „pacifikációs” tevékenységét a szovjet-orosz polgárháború

véres övezetének déli frontján. Borsányi beismerése akkor a maximum volt – tovább nem ment. Talán nem is mehetett. Akkor. Ám a baloldali történetírás az 1919 utáni Kun Bélát ma is egy rafinált áldozati diskurzusban helyezi el: kizárólag egy olyan hiedelemrendszer diskurzus-szövetébe állítja, amelynek ő, akár csak a Tanácsköztársaság története, pusztán tárgya és nem szereplője, ahol ő az 1920 utáni fehérterrorista/antiszemita/autoriter/konzervatív/reakciós eszmék mindenért felelőssé tett pofozóbábuja. Ahol Kun tettei, a Kunra vonatkozó kritikák csak és kizárólag egy ideológiailag ellenséges diskurzus fikciói. Ahol Kun és Szamuely bűnbak minden időben.⁵⁷ Ennek a fajta elbeszélésnek van részbeni létjogosultsága, hiszen a Kunra szórt antiszemita vádak mozgósító erővel bírtak a rosszra, a kollektív megbélyegzésre. A „kommunista zsidó” 1919 után mindig kéznél volt, ha bűnbak kellett: a polgári jogegyenlőségen Közép-Európában először rést ütő 1920-as *numerus clausus* törvénytől kezdve a hazai zsidóságot az 1930-as évek végétől szisztematikusan sújtó jogfosztásig. A zsidókra ragasztott *judeobolsevik* szégyenbélyeg aztán a megsemmisítő táborokba is követte az elhurcoltakat. „Emlékezz, magyar! Huszonöt éve volt Kun-Kohn Béláék rémuralma” – hirdették fekete-fehér plakátok 1944 végzetes tavaszán, akkor, amikor az ellenforradalmi mítoszra épített magyar állam két hónap alatt halálba küldte félmillió állampolgárát.

Van tehát létjogosultsága ennek a fajta elbeszélésnek, ugyanakkor csak részigazsága, mivel eltakarja Kun Bélát, a cselekvőt. Eltakarja a totalitárius hatalom zsoldjába szegődött, Németországban a szervezett munkásság elkeveredésével hazardírozó, bukást hozó *Märzaktion*okat szervező kalandor politikust, s eltakarja a frakcióharcok során a magyar kommunista mozgalom saját hívei által szóvá tett hihetetlen erkölcsi nyomorúságát, amelyben a Kun által szervezett korrupcióval mélyen átjárt, félelemre, gyanúsításokra s a feltétlen engedelmességre épülő hálózat pusztán eszköznek használta a mozgalomért egzisztenciájukat, sokszor életüket feláldozó párttagok kommunista meggyőződését. Azt a Kunt, aki később is lelkiismeretfurdalás nélkül a GPU, a szovjet politikai rendőrség kezébe adta és likvidáltatta saját kommunista kritikussait.⁵⁸ Aki alattvalóiként kezelte a sokszorosan kiszolgáltatott kommunista párttagokat. Akik ezért érthetően nem is voltak sokan – Bécsben talán kétszázán, Moszkvában talán háromezren. 1921 végén a párt egyik alapítója, a Tanácsköztársaság moszkvai követje, Kun Béla testi-lelki jóbarátja, Rudnyánszky Endre is dobbantott. Azt mondta Pogány Józsefnek, hogy elvesztette hitét az ügyben, „...mert ha sikerül is pártot teremtenünk, a párt vezérének, legelső sorban Kunnak a képmását fogja viselni... legelső sorban Kunt nem tartja alkalmasnak erre. Mi csak rothadt pártot teremthetünk”.⁵⁹

⁵⁷ Csunderlik Péter: *A „vörös tatárjárás”: A Magyarországi Tanácsköztársaság Horthy-kori emlékezete (1919–1944)*. Budapest, Napvilág, 2025.

⁵⁸ Borsányi György: *Kun Béla* i. m. 347.

⁵⁹ Sípos Levente: *Rudnyánszky Endre*. In: Gebei Sándor – Makai János – Bartók Béla (szerk.): *Történésként a katedrán*. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára. Eger,

Ő aztán a párt magához vett pénzéből – azaz a forradalmi években rabolt ékszerekből – Temesváron nyitott óra- és ékszerüzletet, de aztán valamiért visszatért a Szovjetunióba, ami őt is ugyanúgy elnyelte, mint egykori cimboráját, Kun Bélát.⁶⁰ A vezérek viszályát az egyszerű elvtársak is hasonló módon reagálták le: „Öt év múlt el az első diktatúra bukása óta és ezt a pártot hiába keresi a magyar munkásosztály. Ez a párt nincs, csak szétszakadt szervezetei vannak és két egymást marcangoló frakciója. Nincs párt, mert a frakcióharc miatt nem lehetett felépíteni.”⁶¹ A pártot aztán rendkívül konspiratív módon újjászervezték, sőt még kongresszust is tartottak egy eldugott bécsi cionista munkásegyleti könyvtárban, de néhány hónappal utána Magyarországon a rendőrség felgöngyölítette az egész kicsiny mozgalmat az irháját mentő Rákosi Mátyás részletes és feltáró jellegű vallomása alapján.⁶²

Ennyi a párttörténet. De az intrikák és a frakcióharcok mögött rejtezik egy másik valóság is. A bécsi kommunista emigrációban éppúgy kialakult az éles, kasztszerű társadalmi hierarchia, mint Szovjet-Oroszországban. Újratermelődött kizsákmányoló és kizsákmányolt hierarchiája. S természetesen a „pártfegyelemnek” nevezett autoriter bánásmód is, amelyben a Tanácsköztársaságban ilyen-olyan szerepet

vállalt kiszolgáltatott „kisemigráns” a kizsákmányolást leginkább a Pártban, a Párttól szenvedte el. A kommunista kisemigránsok nem a belvárosi pártkavéházakban tanyáztak, hanem a Bécs melletti Grinzing háborúból megörökölt barakktelepein nyomorogtak sokszor éveken át. „Az emigrációban újra rájuk szakadt a gettó” – írta Sinkó Ervin, maga is a kopott sárga épületekből álló, fegyházi cellák hangulatát árasztó, hírhedt 43-as számú barakk egykori lakója, ahol a sivárságot nem ideológiák, hanem a fiatalság biológiai órája enyhítette: folyton szerelmek kezdődtek vagy kezdődtek újra, s öröknek hitt mozgalmi barátságok szakadtak szét egy-egy szép orosz bolsevik lány miatt. A barakk lakói – köztük például Sinkó akkori barátja, Révai József – elkésett vagy meg nem érkezett messiásoknak érezték magukat, s hosszú leveleket váltottak egymással, s persze a Mesterrel, Lukács Györggyel, melyeknek eksztatikus nyelvezete közelebb állt a spanyol barokk látomásos szimbolikájához, mint Lenin tömör és gyakorlatias pártfilozófiájához. Leginkább persze hitbéli kételyeiket osztották meg, mint ájtatos szentek a gyóntatóikkal. „Nem tudom a saját lelkiismeretemet a pártfegyelemnek alárendelni, nem tudok megbékülni véglegesen és minden vonalon még azzal az egészen nagy koncepcióval sem, amely az Öné, és szükségesnek érzem, hogy lelkiismeretem szabad legyen. Nem léphetek be aktív tagnak a pártba, mert nem demonstrálhatom azt, hogy világmegváltási szándékkal és hittel élek, és elszántan, amikor ez nincs, bizonyosan gyöngeségemnél fogva. [...] Ez az indoklás nem a pártvezetésnek szól, hanem a tanítónak, akit teljes

Lyceum, 2002, 202.

⁶⁰ Uo. 204–205.

⁶¹ László Jenő vasmunkás levele a Kommunista Internacionálé végrehajtóbizottságához. [1924], PIL 878 f 16 ó.e. 153.

⁶² Szekeres József: „Egy dokumentum története: Rákosi Mátyás 1925. évi rendőrségi és ügyészégi vallomásainak jegyzőkönyve”. *Történelmi Szemle*, 1991/1–2, 89–106.

tisztelettel tisztelek” – írta Lukácsnak dacos tisztelettel a még szinte gyereklány Rothbart Irma, akit ekkor már inkább Sinkó Ervin iránti szerelme kötött le, mint a világforradalom eszkatologikus ígérétevel egyre kevésbé összeegyeztethető vak pártfegyelem.⁶³ Az érzés Irma és Ervin között kölcsönös volt, különböző elvtársi három- és négyszögkapcsolatok lezárása után be is teljesült, sőt holtomiglan-holtodiglan kitartott, de ekkor Sinkót még etikai, sőt hitbéli gátlások gyötörték. Úgy érezte, és úgy is címezte leveleit, mintha ők, a kommunista szerelmesek tulajdonképpen egy újraírt dosztojevszkiji nagyregény félkegyelmű hősei lennének, akik mindenben feltétlen tisztaságra rendeltettek: „Drága, tiszta Mischkinem. Itt van előttem az arcképed, minden leírt sor után fel akarok rá tekinteni. [...] nem tudok az emberekkel eggyé lenni, nem tudok Jézusban alámerülni, mert te ott állasz köztem és az emberek, a hittem és Jézus között. [...] És jöttél te a kinyilatkoztatás csodájaként hozva magaddal megoldást. [...] ne felejtse el, hogy ha nagyon-nagyon sóvárog-talak is, nagy és nehéz harc, önlegyő-zés volt, hogy elfogadtalak. [...] És nem hittem, hogy van valami, amin az én szeretetem ereje megtörhetne.”

Ez a romantikus rész a párttörténet huzatos lapjai mögött. A pártiskola, mely átalakul az érzelmek iskolájává. Ez utóbbi a kommunista hitét soha egészen el nem vesztő Sinkó házaspár kommunizmusát mindvégig unortodox árnyalattal vonta be. De a kommunizusból sajnos nem csak romantikus kijáratok adódtak. A hú-

szas évek végén a fiatal Rejtő Jenő európai „nyomorkörútja” során Bécsben is élt, s hátborzongató szociográfiai leírást nyújtott a bécsi barakkvilágban sínylődő kommunista emigráció névtelen maradékáról, akik horogkeresztesekkel, cionistákkal és hajléktalanokkal együtt fásultak a közös nyomorban, mint az elmaradt világforradalom hajótöröttei. „A lakók nem érintkeznek egymással, legfeljebb a külön nemem lévők állítják fel néha újra az avult tételt a mindent legyőző szerelemről, amely felülemelkedve a politikai ellentéteken, futó viszonyokat sző a két barakk fiatalabb korú lakói között. Ezekben az esetekben a kommunisták szokatlan megértésről, és a horogkeresztesek nagy demokráciáról tesznek tanúságot. Veszekedés itt máig alig volt a két barakk között. Szegény emberek, kirongyolt életek, szomorúak és roppant szegények.”⁶⁴ „A nagy rémemberek [...] jól élnek, első osztályon utaznak, rendes hotelekben laknak, beszélnek nyelveket is, tudnak újságot írni, de a mérsékelt bűnű asztalosok, kőművesek, akik sohasem fognak más nyelven beszélni, mint magyarul, akik nem használhatók semmire, akik bárgyúk vagy túlságosan szimplák, azok innen is, onnan is kirugdalva haldokolnak mindenfelé egész Európában.”⁶⁵ Őket aztán végképp elfejtette a kommunista párttörténet. Nyomaik is csak Rejtő tragikusan szép, humanista elbeszélése, a *Csontribrigád* idegenlégiós táborában lelhetőek fel. Felismerhetetlenné stilizálva.

⁶⁴ Rejtő Jenő: „A barakk. A regény második része. Bécs, 1929. december” In: Rejtő Jenő: *Megyek Párizsba, ahol még egyszer sem haldokoltam.* (S. a. r. Varga Katalin.) Szeged, Szukits, 1997.

⁶⁵ Uo.

⁶³ Sinkó Ervin: *Az út. Naplók 1916–1939.* Budapest, Akadémiai, 1990, 450–451.